

О. В. ПОЛІЩУК

УДК 94(477)“1921-1929”

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ КРИМУ У 1920-ТІ РР.: СТРУКТУРА І ДИНАМІКА РОЗВИТКУ

Стаття присвячена становленню і розвитку зовнішньої торгівлі Криму у перше десятиліття існування радянської влади на півострові. Аналізується динаміка і структура експортно-імпортних операцій даного регіону в умовах державної монополії зовнішньої торгівлі. Автором простежено вплив різних етапів нової економічної політики 1920-х рр. на активізацію і характер зовнішньоторговельної діяльності Криму.

Ключові слова: зовнішня торгівля, Крим, нова економічна політика, Кримзовнішторг.

Статья посвящена становлению и развитию внешней торговли Крыма в первое десятилетие существования советской власти на полуострове. Анализируется динамика и структура экспортно-импортных операций данного региона в условиях государственной монополии внешней торговли. Автором прослежено влияние разных этапов новой экономической политики 1920-х гг. на активизацию и характер внешнеторговой деятельности Крыма.

Ключевые слова: внешняя торговля, Крым, новая экономическая политика, Крымвнешторг.

The article is devoted to the establishment and development of foreign trade in the Crimea in the first decade of the Soviet regime on the peninsula. The dynamics and structure of export-import operations in the region in terms of the state monopoly of foreign trade are analysed. The author traced the influence of the different stages of the new economic policy of the 1920s. to enhance and the character of foreign trade of the Crimea.

Keywords: foreign trade, the Crimea, the new economic policy, Krymvneshtorg.

Кримський півострів завдяки своєму географічному розташуванню завжди посідав особливе місце в складі держав, до яких він входив, – Російської імперії, Радянського Союзу і, нарешті, сучасної України. Зокрема, однією з вагомих переваг Криму є морський характер його кордонів, через що він цілком природно виступав і продовжує виступати важливою ланкою в здійсненні зовнішньоекономічної діяльності зазначених держав. Особливого значення вказаний аспект набув у 1920-ті рр. – перше десятиліття існування на півострові радянської влади, коли РРФСР тільки

вибудовувала систему своїх економічних зв'язків із зовнішнім світом, в тому числі і зовнішньоторговельної діяльності. Тож дана розвідка має на меті розглянути специфіку структури і динаміку розвитку зовнішньої торгівлі Криму в умовах державної монополії та у період запровадження радянським керівництвом, реалізації і подальшого згорання нової економічної політики.

На сьогодні фактично не існує спеціальних праць, присвячених саме зовнішній торгівлі Криму 1920-х рр., хоча для вивчення даного питання наявна достатня джерельна база. Разом з тим, не можна не

відзначити появу ще у довоєнний період робіт С. Вишнепольського [8], І. Гутиря [10], І. Петрякова [20], в яких побіжно характеризувалися експортно-імпорتنі операції РРФСР через Кримський півострів. Крім того, протягом кінця 1940-х – 1970-х рр. з'явилися праці радянських дослідників М. Барінова [3], К. Воронова [7], С. Покровського [23] та Є. Усенка [26], які розглядали організаційно-правові аспекти в цілому радянської зовнішньої торгівлі. Якщо ж говорити про сучасні вітчизняні напрацювання щодо зазначеної проблеми, то вони представлені поодинокими і дотичними розвідками Д. Архірейського [2] та В. Брошевана [4].

В економічному розвитку Кримської АРСР у 1920-х рр. можна виділити три періоди. Первий етап – кінець 1920 р. – середина 1922 р. – характеризується проголошенням Кримської республіки, формуванням законодавчої і виконавчої влади, в тому числі і радянських митних органів, глибокою кризою економіки регіону і втратою внаслідок голоду більше 20% його населення. На другому етапі – середина 1922 р. – 1925-1926 р. – економіка краю була фактично відновлена. Центральна влада здійснювала ряд заходів, спрямованих на відновлення важкої та видобувної промисловості Криму, була зацікавлена в максимальному використанні морських портів для експортних операцій, намагалася відродити сільськогосподарське виробництво. Республіканська влада активно займалася відновленням курортного призначення Криму, особливо Ялти. У зв'язку з цим значна частина продукції, що виготовлялася в Криму, припадала на сектор приватного підприємництва.

Третій етап – 1926-1930 рр. – характеризується посиленням централізації влади, згортанням ринкових відносин. Витіснення приватних підприємств у Криму набуло значних розмірів й зумовило ввезення продукції і промислових товарів, головним чином з Росії і України, для забезпечення населення регіону та

відпочиваючих. В цей період фактично був припинений імпорт в Крим з-за кордону, порти працювали головним чином на перевезення транзитних товарів і вивезення руди, солі, будматеріалів та інших сировинних ресурсів з Криму. Зміна економічних механізмів розвитку промисловості і сільського господарства зумовила звуження функціонального діапазону митних органів, які в основному регламентували фактичний контроль за виконанням постанов про державну монополію зовнішньої торгівлі.

Кримський Зовнішторг, як єдиний на півострові повноправний представник Народного Комісаріату зовнішньої торгівлі (НКЗТ) РСФРР у сфері здійснення зовнішньоторговельних операцій, розпочав свою діяльність у 1921 р. за досить несприятливої політичної кон'юнктури, між тим як економічні умови найближчого іноземного ринку (константинопольського) сприяли початку торговельних відносин. Адже константинопольський ринок, з яким Кримзовнішторг повинен був налагодити співпрацю, в цей період був переповнений товарами, але відчував крайню потребу щодо вільної готівки [9, с. 2]. Ціни на товари мали тенденцію до зниження, а в комерційних колах Константинополя спостерігалася велика зацікавленість щодо кримських портів.

Перші випадки заходу дрібних парусних суден в порти Криму відносяться до весни 1921 р., однак, як уже зазначалося у попередньому підрозділі, торговельні операції в цей період носили переважно «фелюжний» характер і нерідко набували контрабандного вигляду. Лише з середини наступного 1922 р. зовнішня торгівля стає більш певною, придатною для обліку та регулювання. Завдяки більш твердому політичному курсу РСФРР вдалося зацікавити Константинопольський ринок і вселити довіру більш великим імпортерам. Зовнішня торгівля Криму протягом другого півріччя 1922 р. мала своєю особливістю те, що вона проходила під знаком переважних

закупівель хлібних вантажів і предметів продовольства [6, с. 7]. Проголошення принципів нової економічної політики в цей період не змінило характеру закупівель, зважаючи на тогочасний голод в Криму.

Торговельну діяльність Кримзовнішторг здійснював у надзвичайно важких умовах: брак інформації, а також нестача грошових коштів і крайня невизначеність експортного фонду служили головним гальмом роботи організації. Кримзовнішторг не мав точних вказівок в якій мірі він зобов'язаний обслуговувати місцеві потреби за завданнями місцевої влади. У цій сфері довелося діяти шляхом узгодження в кожному окремому випадку тих чи інших рішень з побажаннями місцевих кримських властей. Але не тільки закупівлі, а й розподіл закуплених товарів доводилося Кримзовнішторгу на перших порах його діяльності здійснювати майже на свій страх і ризик, маючи на увазі лише одне найважливіше завдання – добути продовольство і одночасно зберегти експортний фонд. Такі умови діяльності, у зв'язку зі зростаючими претензіями до Кримзовнішторгу з боку місцевих держорганів і кооперацій, спонукали, особливо в другу половину 1921 р. і в 1922 р., ввести в справу закупівель і розподілу закуплених товарів певну планомірність за участю Кримекономради, а також за сприяння місцевих Міжвідомчих нарад [21, с. 13]. У цій області вдалося домогтися встановлення твердої номенклатури товарів, запланованих до закупівлі, і такого ж твердого порядку передачі закуплених товарів наявним на півострові розподільникам.

Протягом 1921 – весни 1922 рр. у порти Криму прибуло 627 іноземних суден (на 1921 р. припадає 498 суден і на першу третину 1922 р. решта 129). З них найбільшу кількість становили судна дрібного тоннажу, парусно-моторні шхуни (фелюги), натомість пароплавів прибуло лише 81. Майже половина суден прибула до Севастополя, на другому і третьому місцях – Керч та

Феодосія, причому 83 % загальної кількості прибулих суден мали турецький прапор, 5 % – грецький, 3% – англійський, 2,5 % – італійський, 6,5 % – інші прапори [8, с. 19].

За вказаний 1921-1922 операційний рік увесь імпорт Кримзовнішторгу становив 85 059 тис. руб. (у грошових знаках 1922 р.), причому приблизно 50 % імпортних закупівель – на 42 945 тис. руб. припадало на 1921 р. і майже стільки ж на першу третину 1922 р. Близько 70 % імпортних закупівель прийшлося на Севастополь і лише 30 % закупівель було здійснено в інших портах. Звертаючись до аналізу кримського імпорту в 1922 р. необхідно сказати, що переважну більшість в ньому становили продовольчі вантажі – 91,5 % всіх закупівель, що, звісно ж, обумовлювалося голодом на півострові і в окремих районах РСФРР. Закупівлі імпортного продовольства здійснювалися за угодами з імпортерами, або безпосередньо в Криму, або в Константинополі через торгове представництво РСФРР: в 1922 р. за договорами було закуплено на 52,7 % усієї суми імпорту і лише на 5,6 % закуплено у імпортерів за згодою [24, с. 23]. Решта – бортові закупівлі.

Що стосується розподілу товарів, то він мав наступний вигляд: в 1921 р. одержувачами товарів були обласні розподільники – Кримтоп, ЦУКК, Губсоюз і кримські Наркомати. До кінця 1921 р. і в 1922 р. продовольчі товари розподілялися особливою комісією при РНК Криму, а головними одержувачами стали Наркомзем, Помгол і Експортний відділ Кримзовнішторгу, який здійснював товарообмінні операції.

Експорт Кримзовнішторгу за період 1921 – весни 1922 рр. був досить незначним – вивезено за кордон різних вантажів всього 509 869 пудів. Головне місце серед експортованих товарів займала сіль – 442 657 пуд., тобто 86 % всього експорту. До решти 14 % входили різні товари – вовна, тютюн, фрукти, смушки, овчини та ін. У 1921 р. 54,7 % розрахунків по імпорту було покрито радянськими грошовими знаками

(радзнаками), 12,4 % – «романовськими» (дореволюційними), 19,1 % – іноземною валютою і лише 13,8 % імпорتنих закупівель було оплачено сировиною [22, с. 12]. У 1922 р. розрахунки проводилися вже виключно радзнаками.

В квітні 1922 р. делегація Кримзовнішторгу здійснила свій перший робочий візит до Константинополя. Завдання делегації полягало в тому, щоб реалізувати сировину, надану НКЗТ в розпорядження кримської влади для закупівлю імпорتنих продовольчих товарів з метою задоволення місцевих потреб. Делегація з перших же кроків своєї роботи встановила найтісніший контакт з Константинопольським торгпредом НКЗТ, всі здійснені нею операції були ним затвержені. У своїй торговельній діяльності на перших порах делегати Кримзовнішторгу зустріли великі труднощі, які, головним чином, зводились до нестачі грошових коштів і кредиту для торговельних операцій, а сировина, яка підлягала реалізації, могла бути реалізована лише поступово.

Через вказану ситуацію торговельна делегація уклала з торгпредом угоду, за якою Кримзовнішторгу були надані наступні пільги: 1) «Аркос» зобов'язався видавати аванси не тільки під заставу готової сировини в Константинополі, але і під сировину, що знаходиться в Кримських портах; 2) аванси також видавалися під сировину тільки в розмірі 40 % її вартості; 3) Крим тимчасово мав платити «Аркосу» по закупівлях для Криму товарів 2-2,5 % і продажу кримської сировини – 3,5 % від вартості. Отже, в результаті продажу в Константинополі тютюну, шкіри, вовни, вина і кишок делегацією Кримзовнішторгу було закуплено для півострова 2000 т пшениці та 280 т цукру [6, с. 8].

Для ілюстрації зовнішньоторговельної активності Кримзовнішторгу в перші роки своєї діяльності можна також навести перелік угод, підписаних ним з різними торговельними суб'єктами – як

вітчизняними так і іноземними – лише за липень 1922 р.:

1) з Центросоюзом – комісійний договір на реалізацію закордоном сировинного товару;

2) з Кримсільгоспспілкою Ц. К. Помгол – комісійний договір на реалізацію сировинних товарів;

3) з Кримторгпостачем – комісійний договір на реалізацію закордоном різних товарів,

4) з пароплавним товариством «А. Д. Чірковач» про прийняття товариством для перевезення різного вантажу на п/п «Дмитрій».

5) з ТД «Віталій Р. Камхі» про прийняття ТД на себе перевезення вантажів Кримзовнішторгу на п/п «Іоаніс»;

6) з «Дондіс і Псолідіс» на перевезення товарів до Константинополя на п/п «Мері Вірч» – в Севастополі до 17 т тютюну, в Євпаторії до 83 т вовни;

7) з ВТ «П.О.В.» – комісійний договір на реалізацію закордоном каустичної соди. Термін – протягом 4-х місяців [10, с. 9].

Завершення голоду і початок реалізації нової економічної політики в другій половині 1922 р. суттєво позначився на співвідношенні і характері експортно-імпорتنих операцій Криму в наступному році. Так, у звіті Кримзовнішторгу за 1922-1923 операційний рік повідомлялося, що загальний оборот зовнішньої торгівлі Криму за звітний період скоротився в порівнянні з 1921 р. за кількістю в 4 рази, а за цінністю – в 6 разів (1060 тис. зол. руб. замість 6500 тис. зол. руб.), причому, цінність імпорту знизилася майже в 8 разів, а експорту – лише в 3,3 рази [19, с. 19]. Скорочення зовнішньоторговельного обороту відбулося головним чином з трьох причин: 1) Крим цілком перестав потребувати масового привозу закордонних продуктів харчування, що становили 79 % цінності імпорту у голодний період вересня 1921 – травня 1922 рр.; 2) через загальне нестачу коштів для розвитку як промисловості, так і експортних можливостей; 3) у зв'язку з твердою

політикою РСФРР, спрямованою на всебічне скорочення імпорту.

Імпорт товарів до Криму, не рахуючи благодійних вантажів, у вказаний період становив 2163,98 тонн на суму 682,5 тис. зол. руб. Продовольчі вантажі, що прийшли за перші три місяці, переважно цукор, склали 85,9 % цінності всіх продвантажів, прибулих за рік, і 41,5 % цінності всього імпорту [24, с. 23]. У наступні місяці продвантажі займали дуже скромне місце і протягом квітня, липня та вересня 1923 р. відсутні зовсім.

Експорт з портів Криму закордон протягом другої половини 1922 – першої половини 1923 рр. становив 6606, 2 т на суму 528 тис. зол. руб. Головну масу його склали жито в кількості 3 276 т, експортоване в серпні 1922 р. Наступним за вартістю вантажем стала вовна (на 111,5 тис. зол. руб.), яка становила третину кримського експорту. У числі вивезених товарів слід ще відзначити велику партію металевого брухту, відправленого до Італії, пеньку на 54 тис. зол. руб. і 5 000 пуд. цукру, купленого Держторгом для експорту в Персію [19, с. 19].

За звітний операційний рік Кримським Держторгом було заготовлено товарів 100 тис. пудів на 166 тис. зол. руб., причому цінність заготовки продвантажів – жита, пшениці та макухи, що почалася в останню третину року, становила близько 25 % від загальної вартості заготовлених товарів. Відносно решти товарів виділяються за вартістю: вовна (16,1 %). тютюн (13,5 %), пух-перо (12,9 %) та кінське волосся (10,5 %). Крім вовни, забороненої до вивозу в січні 1923 р., в числі заготовлених товарів виявилися невідповідні до експорту баранячі шкури, що підлягали реалізації на внутрішньому ринку нарівні з соняшниковим насінням, яке вимагало переробки на олію. З числа заготовлених товарів, переважно у попередньому операційному році і частково в минулому звітному періоді було експортовано закордон 669,26 т товару на суму 283 тис. зол. руб. За цінністю на першому місці тут стоїть вовна (36,8 %), потім пенька (60 %), яка складала партію, прийняту на комісійну реалізацію від

НКВС, далі кінське волосся (14,2 %); кишки, смушки, дубова клепка і коров'ячий очищений хвіст (17,6 % загальної вартості експорту) [10, с. 8].

Несприятлива кон'юнктура світового ринку для реалізації експортної сировини відносно низки товарів, необхідність прискорити реалізацію в моменти, сприятливі для виробництва нових заготівель, заборона вивезення частини заготовленої сировини (вовни) і, нарешті, термінові потреби в коштах як для оплати мит і акцизу, так і виробництва розрахунків по фонду Кримекосо (Кримекономнарада), що знаходився в оборотах кримського Держторгу, спонукали останній до ліквідації на внутрішньому ринку частини сировинних заготівель. Загальний розмір ліквідованих на внутрішньому ринку експортних товарів виявився в 25 612 пуд. вартістю 314 тис. зол. руб. До кінця операційного року залишок експортних товарів становив 88,3 пуд. вартістю в 276 тис. зол. руб., в тому числі баранячих шкур (переважно смушків) на 80 тис. зол. руб., тютюну (50 тис. зол. руб.), килимів і хлібних вантажів [5, с. 14]. Особливу турботу Держторгу Криму становило протягом звітного року приведення сировини в ліквідний стан, що відповідав би експортному стандарту, і правильне зберігання його до реалізації (тютюн, щетина, пух-перо), що найвідчутніше впливало на продажній ціні закордоном.

За 1922-1923 операційний рік Держторг працював за заздалегідь наміченим планом заготівель. Однак, цей план був виконаний лише в незначній мірі через нестачу коштів на заготівлі і тривале переривання оборотного капіталу в імпортних товарах, реалізація яких носила затяжний характер. Для майбутніх робіт правління кримського Держторгу затвердило твердий план заготівель на суму 614 тис. зол. руб. [24, с. 24].

Імпортні операції Держторгу виразилися в закупівлі за свій рахунок 2965,22 т різних товарів на суму 666 тис. зол. руб. Головна

маса закупівель (77 %) проведена в жовтні та листопаді 1922 р., на частку інших 10-ти місяців припадає лише третина загального імпорту. Протягом трьох останніх місяців

Держторгом було реалізовано 63 158 пуд. імпортного товару на 73 тис. зол. руб. Найбільш помітну роль в цій реалізації відіграли дубителі (3580 пуд.), технічні жири

Таблиця 1

Вантажообіг кримських портів по ввезенню і вивезенню товарів за 1922-1923 бюджетний рік (у тоннах) [18, арк. 107]

Каботажний (внутрішній)						
Назва товару	Імпорт			Експорт		
	Севастополь	Феодосія	Всього	Севастополь	Феодосія	Всього
Проф.вантажі	5660	9600	15260	1872	480	2352
Дрова	1485	640	2125	234	480	714
Вино	193	-	193	-	24	24
Нафтопродукти	4052	1824	5876	40	-	40
Цемент	135	8	143	-	-	-
Сіль	102	-	102	5	32	37
Вугілля	2821	-	2821	355	-	355
Вовна	108	-	108	-	-	-
Інші вантажі	2614	-	2614	434	-	434
Всього	17170	12072	29242	2940	1016	3956
Закордонний						
Залізний лом	-	-	-	2213	-	2213
Мило	196	43	239	74	-	74
Молочне борошно	-	43	43	-	-	-
Квасоля	-	40	40	-	-	-
Рис	29	14	43	-	-	-
Шкіра	11	13	24	2	-	2
Какао	9	12	21	-	-	-
Дубильний екстракт	10	8	18	-	-	-
Одяг и мануфактура	7	5	12	-	-	-
Палки кизиліві	-	-	-	-	56	56
Чай	1	-	1	-	-	-
Шини	15	-	15	-	-	-
Папіросн. папір	13	-	13	-	-	-
Цукор	1098	-	1098	-	-	-
Клейонка	-	-	-	167	-	167
Кишки	-	-	-	4	-	4
Кінський волос	-	-	-	32	-	32
Пенька	-	-	-	180	-	180
Вовна	-	-	-	235	-	235
Інші прод.вантажі	146	-	146	4	-	4
Всього	1535	178	1713	2911	56	2967
Разом	18705	12250	30955	5851	1072	6923

імпортні товари абсолютно не надходили до Кримдержторгу. Протягом трьох останніх кварталів звітного операційного року

(2 500 пуд.), жерсть (2 725 пуд. і гільзо-бобіни (990 пуд.) [21, с. 13]. Протягом року було розпродано 12 легкових автомобілів і 538 пуд.

запасних частин до них. Залишок імпортованих товарів, не реалізованих до початку нового операційного року, становив незначну величину. Покупцями кримського

Держторгу були, головним чином, держустанови, купивши на 83 % загального продажу, потім кооперація (11 %) і, нарешті, приватні особи (6 %).

Таблиця 2

**Вантажообіг кримських портів по ввезенню і вивезенню товарів
за 1924-1925 бюджетний рік (у тоннах) [11, с. 17-24]**

Назва товару	Севастополь		Ялта		Феодосія		Всього закорд.		Всього закорд. та каботажні	
	експ.	імп.	експ.	імп.	експ.	імп.	експ.	імп.	експ.	імп.
Зернові	5927	-	-	-	77852	7336	83779	7336	89921	18155
Фрукти	-	15	18	-	-	-	18	15	897	1102
Фураж	-	-	-	-	11032	-	13032	-	11477	1188
Насіння масляничних рослин	-	-	-	-	10023	-	10023	-	10027	407
Промисл. товари	-	1	-	-	-	-	-	1	2683	4474
Фарбувальні товари, мило, клей, сода	-	1	-	-	-	-	-	1	446	1171
Всього	5927	16	18	-	98907	7336	104852	7352	170396	78258

Таблиця 3

**Вантажообіг кримських портів по ввезенню і вивезенню товарів
за 1925-1926 бюджетний рік (у тоннах) [13, арк. 25-32]**

Назва товару	Севастополь		Феодосія		Євпаторія		Всього закорд.		Всього закорд. та каботажні	
	експ.	імп.	експ.	імп.	експ.	імп.	експ.	імп.	експ.	імп.
Зернові	33323	-	184548	-	9724	-	227594	-	236863	6423
Риба	16	-	-	-	-	-	16	-	4542	6493
Сіль	-	-	-	-	7314	-	7314	-	49979	578
Горіхи	-	22	-	-	-	-	-	22	222	153
Фрукти	-	374	-	-	-	-	-	374	1558	693
Хутро	-	16	-	-	-	-	-	16	269	207
Вовна	-	1	-	-	-	-	-	1	40	9
Насіння масляничних рослин	-	-	4567	-	-	-	4567	-	5089	1700
Цегла	-	-	765	-	-	-	765	-	7374	1302
Залізний лом	6860	-	-	-	-	-	6860	-	7008	153
Папір	5	-	-	-	-	-	5	-	101	686
Шкіра	-	2	-	-	-	-	-	2	97	293
Фарбувальні товари, мило, клей	-	111	-	-	-	-	-	111	588	1668
Всього	40204	525	194268	-	17037	-	251510	526	323526	83501

Досить об'єктивне уявлення про змістовне наповнення і обсяги експортно-імпортних операцій Кримської АРСР впродовж наступних 1924-1926 рр. дозволяє скласти аналіз поданих нижче даних щодо зовнішньої торгівлі основним шляхом

замість Севастополя і Керчі початку 1920-х рр. перебирає на себе Феодосія:

Табл. 2 переконливо свідчить про остаточний вихід Криму з продовольчої кризи 1921-1922 рр., адже експорт зернових у зазначеному бюджетному році майже в 11

Таблиця 4
Імпортний план Кримської АРСР на 1926-1927 операційний рік [11, арк. 27]

Групи товарів	Сума в тис. руб.	Організації – замовники імпорту	Країни закупівлі
Сировина (олово, свинець, бабіт, фольга латунна)	34,6	Сільгоспсклад Кримнаркомзема, Кримкурсо, Беторг	Англія
Напівфабрикати (пряжа паперова, фарбники, технічна кокосова олія, вироблена шкіра, тиглі графітні, кальцій, карбід, гільзо-бобіни, ефірні олії, папір папіросний, шліфувальні інструменти)	786,7	Кримполіграфтрест, Кримкустпромспілка, Кримриба, Кримшкітрест, Кримшвейпром	Англія, Німеччина, Польща, Туреччина
Обладнання (млинові сита, обладнання для шкіряної та швейної промисловості,)	1858,4	Кримелектро, Кримкустпромспілка, Кримкурсо	Франція, Швеція, Німеччина, Англія
Автомайно (автобуси, таксомотори, велосипеди, мотоцикли, автоцистерни, пожежні автомобілі, запасні частини)	648,7	Кримкурсо, Кримсільтрест, Сімферопольський РВК, Держторг	Франція, Італія, Німеччина, Англія
Сільське господарство (засоби для боротьби зі шкідниками, молочний інвентар, коси, вила, сіялки, снопов'язалки, садовий інструмент, трактори, насіння)	1882,86	Кримсільгоспспілка, Сільгоспсклад Кримнаркомзема, Плодовинспілка	Англія, Італія, США, Австрія, Туреччина, Швеція, Латвія, Чехословаччина
Охорона здоров'я (медикаменти, оптика, ефірні олії, хірургія, зуболікувальні інструменти)	127,9	Кримаптекоуправління, Сімферопольський РВК	Німеччина, Італія
Культурна сфера (фотоматеріали, спортивний інвентар)	16	Кримаптекоуправління, Держторг (без заявок)	Німеччина, Італія
Предмети широкого вжитку (рис, кава в зернах, прянощі, лимони, м'ясорубки, посуд емальований, галантерея, канцелярські товари, друкарські машинки)	598,65	Ц.Р.К. «Товариш», Кримдержвидав, Кримполіграфтрест	Німеччина, Італія, Швеція, Англія, Австрія
Всього	5977,61		

сполучень із закордоном для Криму – морським сполученням. Як бачимо, місце основного торговельного порту півострова

разів перевищує імпорт. Разом з тим, номенклатура імпортованих товарів є цілком характерною для непівського періоду

розвитку Кримської АРСР, коли ще не відчувалося гострої потреби у великих обсягах промислової продукції та різноманітного обладнання для майбутньої форсованої індустріалізації.

Ознайомлення з наступною табл. 3 дає змогу проаналізувати динаміку змін обсягу зовнішньої торгівлі в останні роки дії нової економічної політики, причому одразу звертає на себе увагу суттєве (більше ніж у 1,5 рази) збільшення експорту з Криму, натомість як імпорт змінився відносно несуттєво. Це, в свою чергу, дозволяє зробити висновок про дійсний бурхливий розвиток економічного життя і господарського комплексу Кримської АРСР внаслідок декількох років реалізації непу:

землеробства, а також сировина (сіль і залізний лом).

Не менш цікаві відомості щодо характеру зовнішньої торгівлі Криму періоду поступового згортання непу містить план півострова щодо ввезення іноземних товарів. Важливими даними тут також є перелік республіканських організацій як виробничого, так і адміністративного спрямування, які замовляли собі через Держторг певні групи закордонної продукції. Певну цікавість викликає і географія країн світу, з яких здійснювався імпорт – переважно промислово розвинені країни Західної Європи та США.

Отже, як видно з поданої вище таблиці, найбільше зацікавлення у економічного комплексу Криму в цей період викликали

Таблиця 5
Експортний план Кримської АРСР на 1926-1927 операційний рік [11, арк. 21]

Назва товару	було за планом на 1925-1926 опер. рік		з урахуванням реалій 1925-1926 опер. року		передбачено на 1926-1927 опер. рік	
	тонни	тис. руб.	тонни	тис. руб.	тонни	тис. руб.
Ячмінь	54219,4	3144,12	63319,45	4274,56	4914,15	285,02
Пшениця	71746,5	6132,17	100012,75	8548,1	42227,35	3870,11
Інші зернові	2702,7	329,73	-	-	-	-
Фрукти	1638,05	500	737,15	190,6	3276,1	850
Дубові бруски	-	-	-	-	100000 шт.	425
Хутро	46900 шт.	110	14504	9,56	-	-
Хамса	-	-	-	-	98,36	30
Оседець	-	-	-	-	98,36	72
Кефаль солена	-	-	-	-	81,96	59,99
Шкіряна сировина	61425 шт.	98	42593 шт.	273,05	-	-
Тваринна сировина	43,57	25,55	28,79	32,18	-	-
Тютюн листовий	-	-	-	-	327,87	440
Сіль	-	-	-	-	16000	160
Всього		10339,57		13328,05		6102,12

Як видно з поданої вище таблиці, основу кримського експорту в цей період становила продукція зернового та технічного

сільськогосподарський інвентар, механічне обладнання для потреб легкої промисловості, а також товари широкого вжитку для населення та медичної і культурної сфери.

Не менш цікавим і показовим є також експортний план Кримської АРСР на той же 1926-1927 рік, причому він побудований з урахуванням наявної на зовнішніх ринках торговельної кон'юнктури:

Наведені статистичні дані ілюструють продовольчо-сировинний характер експортних можливостей кримського господарства в середині – другій половині 1920-х рр., що в цілому відповідає особливостям економічного розвитку півострова, який за роки реалізації нової економічної політики не тільки успішно подолав повосенню розруху, а й голод 1921-1922 рр., а й суттєво наростив обсяги виробництва – в першу чергу, в галузі сільського господарства та легкої промисловості.

При загальному аналізі торгових оборотів в Криму в 1920-ті рр. слід враховувати також дві характерні для даного регіону особливості: його курортну привабливість і наявність морських портів. Курортне призначення Криму вимагало значно більшої кількості відповідних промислових товарів і продовольства, якої власне сільськогосподарське виробництво через часті неврожаї та неефективність колективних господарств, а також малоземелля кримських татар, забезпечити приїжджаючим туристам не могло.

За підрахунками Кримплану, в 1927-1928 рр. було ввезено курортниками до Криму 18 млн. руб., а в 1928-1929 рр. – 26,7 млн. руб. [1, с. 273]. Ці суми, реалізовані в Криму, вимагали широкого асортименту продовольства і товарів. Аналізуючи вивезення і ввезення вантажів в кримські порти, підкреслимо, що особливо потребували завозу товарів для відпочиваючих Ялта і Севастополь. У 1924 р. було вивезено з кримських портів 215 тис. т вантажу і ввезено 108 тис. т, причому найбільше ввезено в Ялту – 41 тис. т, Керч – 23 тис. т і Севастополь – 17 тис. т. До Феодосії і Судака було завезено того ж 1924 р. лише близько 20 тонн соняшникової олії, пшениці, бакалійних товарів, бочок тощо, а вивезено

13,5 т борошна, ячменю, вина, одягу [25, л. 33-34].

За нашими власними підрахунками, з 1920 по 1929 рр. було ввезено в кримські порти 2084,5 тис. т вантажу, а вивезено за цей же період 2771,5 тис. т. Причому в процентному співвідношенні ввезення вантажів до власне курортних міст значно перевищувало вивезення товарів з них: у Ялті за цей період ввезення становило 88 % від усього вантажообігу, у Керчі – 82,5 %, у Севастополі – 50 %. Разом з тим, незважаючи на курортну привабливість Феодосії та Євпаторії, ввезення товарів у ці міста становило відповідно лише 10 % і 18 %. Наприклад, до Євпаторії в 1926 р. ввезли 3990,4 т, а вивезли 18424,1 т товарів [12].

Необхідно зазначити, що серед усіх курортних міст Криму Ялта приваблювала найбільшу кількість відпочиваючих, що пояснює постійне перевищення ввезених вантажів над вивезеними. Керченська промисловість потребувала залізної руди та інших вантажів, чим пояснюється значне ввезення в порт кам'яного вугілля, нафти та ін. Починаючи з 1925-1926 рр. ввезення до керченського морського порту постійно зростає: з 27 тис. т в 1925 р. до 103 тис. т в 1928-1929 рр. і 500 тис. т в 1929-1930 рр. [15, арк. 18].

Наведена нижче порівняльна таблиця ввезення та вивезення вантажів до Криму за двома основними групами товарів (продукція сільського господарства та промисловості) демонструє значне перевищення ввезення над вивезенням, головним чином сировини для розвитку промисловості:

Вищенаведені дані засвідчують перевищення ввезення, головним чином з Росії та України, над вивезенням промислових товарів і продовольства, незважаючи на вимоги уряду дотримуватися незмінного з 1922 р. правило: вивезення повинне перевищувати ввезення хоча б на 20 %. Подібна ситуація спостерігалася і щодо співвідношення всіх ввезених і вивезених вантажів на території Кримського півострова:

Архівні документи містять також відомості про асортимент товарів, що ввозилися до Криму та вивозилися з півострова. Так, у лютому 1924 р. Феодосійська митниця прийняла 9 іноземних суден (1 німецьке, 2 англійських, 2 грецьких, 4 голландських), які привезли 22 994 т. кам'яного вугілля, вивізни при цьому 1 433 708 т жита і пшениці. В листопаді до феодосійського порту зайшли 2 турецьких судна без товару, натомість вони вивезли 60188 т ячменю та жита. У тому ж 1924 р. до Судака, на території якого останній рік залишався митний пост, привезли 5165 т соняшникової олії, пшениці, бакалійних

сировинного характеру. В той же час митники прийняли 536 судів з вантажем в 9491 т і відправили 538 судів з вантажем 71014 т малого каботажу [17, арк. 38].

Значна частина вивезених вантажів була представлена такими товарами, як сіль (21 %), будівельні та лісоматеріали (10,4 %), хлібні вантажі (5 %). Проте досягти довоєнного рівня вивезення продукції садівництва, тваринництва і зернового господарства Крим так і не зміг. Зокрема, це обумовлювалося і уповільненням економічного розвитку Криму в другій половині 1920-х рр.: так, наприклад, у 1926 р. кримське сільське господарство виробило продукції на 81358 тис. руб., у 1927 р. – на

Таблиця 6

Співвідношення ввезення та вивезення сільськогосподарських товарів і промислової продукції в Криму протягом 1924-1929 рр. [15, арк. 40-44]

Роки	Вивезення (в млн. руб.)				Ввезення (в млн. руб.)			
	С/г товари	%	Пром. товари	%	С/г товари	%	Пром. товари	%
1924 – 1925	19,5	37,3	32,8	62,7	21,3	21,2	78,2	78,8
1925 – 1926	28,1	44,2	35,6	55,8	19,8	19,2	83,6	80,8
1926 – 1927	27,2	41,9	37,7	58,1	23,5	19,4	97,6	80,6
1927 – 1928	25,0	33,7	49,2	66,3	27,7	19,9	111,3	80,1
1928 – 1929	25,4	30,4	53,3	69,6	32,4	16,9	159,4	80,1

товарів, а вивезли 381 т борошна, ячменю, домашніх речей [14, арк. 3].

З 1925 р. фактично припиняється ввезення товарів іноземними кораблями, вони в основному вивозять вантажі з Криму. Одночасно збільшується вантажообіг між кримськими портами, тобто каботажне плавання. Так, у 1927-1928 рр. до евпаторійського порту зайшло 12 суден далекого плавання, в тому числі 7 англійських, 1 японське і 4 радянських, які здійснювали перевезення вантажів за кордон, всі без товару, ними було вивезено 44596 тонн вантажів, переважно

78541 тис. руб., у 1928 р. – лише на 67877 тис. руб. [16, арк. 52]. Беручи до уваги неврожай і землетрус 1927 р., все ж слід визнати, що наступ на приватного підприємця та пріоритет державної політики щодо важкої промисловості був для регіону причиною уповільненого розвитку харчової та легкої промисловості, що негативно позначилося на курортній привабливості кримського регіону та завантаженості його морських портів.

Отже, в процесі радянських економічних і політичних перетворень 1920-х рр. відбувалося певне зміщення центру ваги

модернізації в регіони. Кримський регіон в цьому відношенні є особливо показовим, виходячи з його геополітичного розташування, наявності морських портів і значення для розвитку міжнародних зв'язків і зовнішньоторговельного обороту. Саме тому центральна влада прагнула посилити свій вплив в регіоні у всіх сферах суспільно-політичного та економічного життя.

Система зовнішньої торгівлі, сформована і розвинена радянською владою в Криму функціонувала цілком у руслі засадничого принципу – державної монополії на зовнішньоекономічну діяльність. Такі органи як Кримзовнішторг та Кримський Держторг знаходилися у цілковитому і жорсткому підпорядкуванні НКЗТ РСФРР, що було закономірним явищем для централізованої радянської системи. Навіть кількарічний період відносно вільного розвитку торгівлі в умовах непу з його елементами ринку не зміг похитнути проголошеного ще в квітні 1918 р. принципу державної монополії, хоча загалом (завдяки бурхливому відновленню економічного життя) суттєво посприяв нарощуванню обсягів і різноманітності експортно-імпортних операцій Кримського півострова.

Протягом 1920-х рр. Криму вдалося вийти на позитивний для себе зовнішньоторговельний баланс, нарощуючи свої експортні поставки в галузях сільського господарства, легкої та обробної промисловості, стимулюючи, таким чином, подальший розвиток господарського комплексу півострова в цілому. Разом з тим, саме командно-плановий механізм регулювання економічного життя країни нерідко негативно впливав на характер і спрямування експортно-імпортової діяльності, виходячи з політичних, а не економічних міркувань у справі регулювання зовнішньої торгівлі всієї країни та Кримської АРСР, зокрема.

Бібліографічні посилання

1. 10 лет Советского Крыма. – Симферополь: Крымиздат, 1930. – 312 с.
2. Архрейський Д. В. Проблема державної монополії зовнішньої торгівлі доби «воєнного комунізму» та при переході до непу (в контексті перспектив радянської митно-тарифної справи) / Д. В. Архрейський // Гуманітарний журнал. – 2012. – № 1. – С. 32-43.
3. Баринов Н., Долженков В. У истоков внешней торговли / Н. Баринов, В. Долженков // Внешняя торговля. – 1975. – № 3. – С. 8-14.
4. Брошеван В. М., Черная В. Г. Крым в составе Украины. Кн. 1. Крым: 1921-1991. Историко-документальный очерк / В. М. Брошеван, В. Г. Черная. – Симферополь, 1999. – 109 с.
5. В Крымвнешторге // Внешняя торговля. – 1922. – № 11. – С. 13-14.
6. Внешняя торговля Крыма за 1-ую половину 1922 г. / Внешняя торговля. – 1922. – № 7. – С. 7-8.
7. Воронов К. Важнейшие изменения организационных форм внешней торговли СССР за 40 лет / К. Воронов // Внешняя торговля. – 1958. – № 12. – С. 33-41.
8. Вышнепольский С. Внешнеторг и торговое мореплавание / С. Вышнепольский // Внешняя торговля. – 1925. – № 5-6 – С. 19-21.
9. Гутьер И. Внешняя торговля в Крыму (за время с 1 января 1921 по 1 мая 1922 г.) / И. Гутьер // Внешняя торговля. – 1922. – № 5. – С. 2-7.
10. Гутьер И. Новый этап внешней торговли Крыма / И. Гутьер // Внешняя торговля. – 1922. – № 27. – С. 7-9.
11. Державний архів Автономної республіки Крим (далі – ДА АРК), ф. Р-137, оп. 1, спр. 210, арк. 17-24.
12. ДА АРК, ф. Р-150, оп. 1, спр. 126, 164 арк.
13. ДА АРК, ф. Р-219, оп. 1, спр. 837, 88 арк.
14. ДА АРК, ф. Р-388, оп. 1, спр. 65, 126 арк.
15. ДА АРК, ф. Р-388, оп. 1, спр. 188, 94 арк.
16. ДА АРК, ф. Р-388, оп. 1, спр. 255, 211 арк.
17. ДА АРК, ф. Р-1294, оп. 1, спр. 16, 175 арк.
18. ДА АРК, ф. Р-1932, оп. 1, спр. 45, 153 арк.
19. Несколько слов о работе Крымвнешторга // Внешняя торговля. – 1923. – № 7. – С. 19.
20. Петряков И. П. Внешняя торговля и народное хозяйство СССР / И. П. Петряков. – М.: Госиздат, 1927. – 189 с.
21. По Крыму (От нашего корреспондента) // Внешняя торговля. – 1922. – № 12-13. – С. 12-14.
22. По Крыму // Внешняя торговля. – 1922. – № 2. – С. 12.
23. Покровский С. А. Внешняя торговля и внешняя торговая политика России / С. А. Покровский. – М., 1947. – 233 с.
24. Работа Внешторга в Крыму (За 1922-1923 опер. год по отчетным материалам) // Внешняя торговля. – 1924. – № 6-7. – С. 23-24.
25. Российский государственный архив экономики, ф. 413, оп. 3, д. 27, 192 л.
26. Усенко Е. Сущность и формы социалистической монополии внешней торговли / Е. Усенко // Внешняя торговля. – 1967. – № 5. – С. 34-41.